

KALEVI SORSA SÄÄTIÖ
FONDEN • FOUNDATION

Impulsseja

Januari 2014

Krister Lundell

Personval eller slutna partilistor: spelar det någon roll?

- Det är skillnad mellan personval, partival och blandsystem vad gäller väljarnas inflytande, politiskt förtroende, relationen mellan väljare och deras representanter, kampanjarbete/valfinansieringen och partidisciplin.
- Närmare hälften av medborgarna i Finland betraktar valet av kandidat som viktigare än valet av parti. Förtroendet för partierna är redan alarmerande lågt och det är inte lönt att på väljarnas bekostnad öka partiernas inflytande över vilka ledamöter som sitter i riksdagen. En övergång till att rösta på endast parti eller ett system där partiernas rangordning av kandidaterna har betydelse skulle förmodligen sänka valdeltagandet ytterligare.
- Å andra sidan visar den nationella valundersökningen att ungefär en tredjedel av medborgarna åtminstone i någon mån tycker att det i riksdagsval borde vara möjligt att rösta på endast parti. Denna önskan kunde mycket väl beaktas genom att på partilistorna införa ett nummer för partiröst utan val av kandidat. Möjligheten att endast rösta på parti ökar väljarens valmöjligheter och kan mycket väl ha en för valdeltagandet stimulerande effekt.

Inledning

Det finns en stor variation i hur proportionella valsysten fungerar i världens demokratier. Denna artikel handlar om skillnader i röstsedelstruktur i proportionella valsysten, närmare bestämt skillnaden mellan system med slutna listor och system med personval. Har det någon betydelse huruvida vi röstar på både parti och kandidat eller endast på parti? I artikeln riktas särskild uppmärksamhet mot skillnader mellan Finland, som har öppna listor, Norge, som har slutna listor, och Sverige, som tillämpar en blandform med s.k. halvöppna listor.

Det demokratiska statsskicket och maktutövandet kan utformas på olika sätt. Grundpelarna i en demokrati utgörs av ett antal politiska institutioner som bl.a. föreskriver hur regeringsmakten är ordnad, hur den territoriella organisationen av statsmakten ser ut, hur den lagstiftande församlingen är organiserad och vilken balansen mellan representativa organ och den juridiska makten skall vara.

Valsystemet är en av dessa politiska institutioner som dikterar maktutövandet i en demokrati. I en demokratisk stat utses folkets representanter i fria val på basis av allmän och lika rösträtt. Med tanke på att detta är ett av de allra främsta kriterierna för ett demokratiskt statsskick kan det förefalla paradoxalt att världens demokratier uppvisar en så stor variation vad gäller valsysten som de gör. Medborgarnas politiska preferenser skall reflekteras i valresultatet och valsysten är det redskap med vilket röster omvandlas till mandat. Grovt taget kan man indela valsysten i två grupper: proportionella och majoritära valsysten. Därtill kommer en mellankategori med blandsystem som kombinerar proportionella val med pluralitets- eller majoritetsval. Syftet med proportionella val är att fördela mandaten mellan partierna i proportion till deras väljarstöd, medan det främsta syftet med pluralitets- och majoritetsval är att få fram en klar valsegrare, dvs. ett parti som kan ta över regeringsansvaret och i nästa val göras ansvarigt för den förda politiken.

Valsysten består emellertid av flera andra komponenter än den matematiska formel som omvandlar röster till mandat. De övriga beståndsdelarna är röst- eller valedelstruktur, valkretsstorlek, rösttröskel, valkartell och kompensationsmandat. De tre sistnämnda förekommer endast i en del av de proportionella valsysten och inte alls i majoritära valsysten. Antalet mandat per valkrets varierar kraftigt mellan länder som tillämpar proportionella valsysten, medan de allra flesta demokratier med pluralitets- eller majoritetsvalsysten utser en representant i varje valkrets. Världens länder uppvisar en betydande variation beträffande valedelns utformning i såväl proportionella som majoritära valsysten. Det finns två huvudtyper av proportionella val: listvalsysten och "single transferable vote". Det senare nämnda är ett system där väljarna rangordnar kandidaterna och det används endast i ett fåtal länder. I denna artikel granskas enbart proportionella system med listval.

Fr.o.m. 1980-talet har valsysten varit ett centralt forskningsområde inom statskunskapen och effekterna av valsysten och dess komponenter har analyserats i en stor mängd undersökningar. Konsekvenserna av röstedelns utformning är emellertid kartlagda i mindre utsträckning än de övriga komponenterna. Det här är främst en följd av kontextens stora betydelse; det finns många andra faktorer som inverkar. Visserligen gäller det här också de övriga komponenterna men

effekterna av dessa kan trots allt studeras under mer kontrollerade former. Det utgör dock inte något hinder för att diskutera fördelar och nackdelar med preferensröstning och slutna listor i proportionella val. En del av dessa är bekräftade i empiriska undersökningar, medan andra främst är föremål för spekulation.

Härnäst följer en beskrivning av Finlands valsysteem. Sedan återges de grundläggande skillnaderna mellan proportionella och majoritära valsysteem samt vilken form av demokratisk politik som betonas i dessa två huvudvarianter. I det fjärde avsnittet behandlas variationer i valsedelstruktur; därefter följer en empirisk kartläggning av förekomsten av olika typer av röstsedelstruktur i världens demokratier med proportionella listvalsysteem. Granskningen av fördelar och nackdelar sker i artikelns sjätte avsnitt. Avslutningsvis diskuteras huruvida en reform av valsedelstrukturen vore lämplig i kommunalval, riksdagsval och/eller Europaparlamentsval i Finland.

Finlands valsysteem

Det valsysteem som infördes i Finland i och med representationsreformen 1906 har bestått med vissa modifikationer. De grundläggande principerna är allmän och lika rösträtt, proportionellt valsätt i stora valkretsar och fördelning av mandat inom varje valdistrikt på basis av d'Hondt -metoden. Finland var det första landet i Europa och det andra landet i världen efter Nya Zeeland som införde allmän rösträtt för kvinnor. Finland var även det andra landet i världen efter Belgien som införde proportionellt valsysteem i nationella val. Representationsreformen föreskrev att de 200 folkrepresentanterna skulle väljas vart tredje år, alla 24 år fyllda hade rösträtt och landet skulle vara indelat i minst 12 och högst 18 valkretsar utan kompensationsmandat. Fr.o.m. 1947 har det autonoma landskapet Åland utgjort en egen enmansvalkrets. Ålands representant utses dock inte genom pluralitets- eller majoritetsval, vilket är det vanliga då endast en ledamot per valkrets väljs, utan proportionell valmetod tillämpas. Partierna gör upp partilistor och den kandidat som fått flest röster på den mest framgångsrika listan blir Ålands representant i riksdagen. Riksdagens mandatperiod förlängdes år 1954 från tre till fyra år.

Politiska partier nämndes inte i lagstiftningen före 1955. Partierna grundade därför valkretsöreningar med rätt att nominera kandidater och sammanställa listor med högst tre kandidater på varje lista. Valkretsöreningarna hade rätt att ingå valförbund med varandra.¹ Väljaren kunde rösta på listan som sådan, ändra på kandidatordningen eller skriva tre andra valbara medborgares namn och adresser på listan. Oftast valde väljarna det första, och enklaste alternativet.² I enlighet med d'Hondt-principen fick listans första kandidat en röst, den andra en halv röst och den tredje kandidaten en tredjedels röst. Inom valförbunden rangordnades kandidaterna, såsom även idag, på basis av deras respektive röstetal. 1935 reducerades antalet kandidater som väljarna kunde rösta på till två. Möjligheten att ändra på kandidatordningen avskaffades men väljarna kunde fortsättningsvis skriva egna kandidater på röstsedeln. Fr.o.m. riksdagsvalet 1954 har kandidaterna placerats i alfabetisk ordning på partilistorna och väljarna har kunnat uppge endast en preferens, dvs. rösta på endast en kandidat från ett parti.

¹ Raunio 2005, 474-75.

² Sundberg 2002.

Enligt en undersökning ger efternamn med begynnelsebokstav i början av alfabetet ingen fördel vad gäller valframgång.³

Andelen röstberättigade av den totala befolkningen har ökat betydligt sedan det första riksdagsvalet 1907. Främsta orsaken är sänkningen av rösträttsåldern: 1944 till 21 år, 1969 till 20 år, 1972 till 18 år fyllda året före valet och 1995 till 18 år senast på valdagen. Valkretsarna har mer eller mindre motsvarat landskapsindelningen. Antalet valkretsar har varierat mellan 15 och 16; fr.o.m. 1962 har landet varit indelat i 14 flermansvalkretsar och en enmansvalkrets. I det senaste riksdagsvalet 2011 varierade valkretsstorleken i flermansvalkretsarna mellan sex mandat i Södra Savolax och Norra Karelen och 35 mandat i Nylands valkrets. I nästa riksdagsval 2015 minskar antalet valkretsar med två: nuvarande Kymmene och Södra Savolax sammanslås till Östra Finlands valkrets, medan Norra Savolax och Norra Karelen bildar Savolax-Karelen valkrets. För tillfället planeras en grundlagsändring som minskar minimi- och maximiantalet valkretsar på fastlandet från 12-18 till 6-12. Syftet med reformen är att främja proportionaliteten och den regionala representativiteten i framtida riksdagsval.⁴

Partilagen 1969 och lagen om riksdagsmannaval 1975 medförde flera förändringar. Möjligheten för väljarna att skriva egna kandidater på valsedel eliminerades, likaså rätten för kandidaterna att ställa upp i flera än en valkrets. Partiledarskapets inflytande över kandidatnomineringen minskade väsentligt då det blev obligatoriskt för partierna att nominera kandidater genom medlemsomröstning. Lagen föreskriver att kandidatnomineringen skall ske på valkrets nivå. Partimedlemmar som bor i valkretsen i fråga har rätt att delta i omröstningen. Lagen tillåter emellertid distriktsorganisationerna att byta ut en fjärdedel av de kandidatsökande efter omröstningen. Om partistatuterna dessutom innehåller särskilda direktiv om kandidatnomineringen har de företrädare framför lagen om riksdagsmannaval.⁵

Kandidater kan nomineras av politiska partier som är införda i partiregistret och av valmansföreningar bestående av minst 100 personer i en valkrets. Högst 14 kandidater får nomineras av ett parti i en valkrets eller, om valkretsen har flera än 14 mandat, så många kandidater som det finns mandat i valkretsen. Endast partier har rätt att ingå valförbund. Valmansföreningar kan dock ställa upp gemensamma listor.

Mandatfördelningen går till på följande sätt. Efter att rösterna har räknats fördelas mandat mellan partierna (samt valförbunden och valmansföreningarna) enligt d'Hondt-metoden i varje valkrets. Alla kandidater får ett jämförelsetal som bestäms av partiets totala röstmängd i valkretsen samt rangordningen inom partiet, som i sin tur bestäms av kandidaternas individuella röstmängd. Kandidaterna med de högsta jämförelsetalen blir invalda. Valformeln ger större partier en större andel av mandat än vad röstandelen skulle berättiga dem till, medan mindre partier missgynnas av metoden. Denna s.k. disproportionalitet är betydligt större i små valkretsar än i stora. Inom varje parti avgörs kandidaternas indi-

³ Helander 1997.

⁴ <http://oikeusministerio.fi/fi/index/valmisteilla/lakihankkeet/valtiosaanto/perustuslain25ntarkistamine.html>.

⁵ Helander 1997.

viduella framgång helt och hållet av deras personliga röstetal. Valsystemet kan därmed betecknas som kandidatcentrerat då endast personrösterna faller avgörandet inom varje parti. Å andra sidan är det partiets totala röst mängd jämfört med de övriga partierna (och eventuella valförbund och valmansföreningar) som avgör hur många mandat partiet får i en valkrets. Varje röst på en kandidat kommer dessutom alltid partiet tillgodo oavsett om kandidaten blir invald eller inte. I ett valförbund mellan två eller flera partier fördelas mandat mellan partierna enligt pluralitetsprincipen: om valförbundets totala röstetal berättigar till fem mandat går dessa platser till de fem kandidater som fått flest röster i valförbundet. Slutligen slås antalet röster och mandat i valkretsarna samman till ett valresultat på nationell nivå.

Fastän d'Hondt-metoden gynnar stora och missgynnar små partier är graden av disproportionalitet i finländska parlamentsval ändå ganska låg i en internationell jämförelse. Det beror dels på att valkretsarna i genomsnitt är större än i de flesta andra länder som tillämpar proportionell valmetod, dels på möjligheten för partierna att ingå valförbund. Speciellt små partier har utnyttjat denna möjlighet och på så sätt erhållit flera mandat än vad som hade varit möjligt utan valförbund. Dessa faktorer har bidragit till att Finland har ett fragmenterat partisystem med flera stora eller medelstora partier och ett betydande antal små partier.

Majoritära och proportionella valsystem

Den huvudsakliga skiljelinjen bland valsystem går mellan majoritära och proportionella valmetoder. Båda representerar olika ideal som är svåra att förena. Majoritära valmetoder betonar effektivt regerande och ansvarsutkrävande, medan proportionella val ställer representativitet i förgrunden. Genom att välja någongondera kommer vissa bestämda aspekter av demokrati att prägla landets politik.

Det finns tre typer av majoritära valsystem: pluralitetsval, alternativröstning och majoritetsval i två omgångar. I pluralitetsval segrar den kandidat som får flest röster i en valkrets, oavsett hur stor eller liten denna röstandel är, medan minst 50 procent av rösterna krävs för inval då alternativröstning eller majoritetsval i två omgångar används. Fördelarna som betonas hos majoritära valsystem är betydligt mera framträdande i pluralitetsval än i regelrätta majoritetsval; det förstnämnda förekommer också i mycket högre grad i den demokratiska världen.

Förespråkarna för pluralitetsval framhäver att systemet leder till att ett parti får en majoritet av platserna i parlamentet, vilket möjliggör bildandet av enpartimajoritetsregering, dvs. en regering som inte kan fällas av oppositionen. Detta har i sin tur följande positiva konsekvenser: regeringsstabilitet vilket medför politisk stabilitet, partisammanhållning som främjar starkt ledarskap samt tydliga alternativ som möjliggör ansvarsutkrävning för väljarna i följande val. Huvudargumentet hos dem som förespråkar proportionell valmetod är att en demokratisk lagstiftande församling bör representera alla intressen och synpunkter hos väljarna. Parlamentet skall vara en spegelbild av väljarkåren och detta kan endast åstadkommas genom proportionell mandatfördelning. Proportionalitet leder till representativitet, som i sin tur har följande positiva konsekvenser: rättvis folkrepresentation vilket skapar legitimitet, mångfald och responsivitet. Sammantaget leder detta till politisk stabilitet och ordning. I pluralitetsvals system skapas stabi-

litet och ordning genom att det är svårt för extrema partier att erhålla mandat och genom ett starkt väljarstöd för de valda representanterna vilket i sin tur främjar legitimitet.⁶

Flera statsvetare har betonat att det inte finns något idealiskt valsystem. Det lämpligaste valsystemet för ett land beror mycket på hur landet ser ut i form av kulturella och politiska skiljelinjer. Ett system som fungerar bra i ett land kan fungera sämre i ett annat land. Detta gäller inte endast valet mellan pluralitetsvals-system och proportionellt valsystem utan även de val som görs på de andra dimensionerna som ingår i ett valsystem.

Röstsedelns utformning och variationer i proportionella listsystem

I ett pionjärarbete om valsystem, publicerat 1967, skiljde Douglas W. Rae mellan tre huvudelement i ett valsystem:⁷

1. 'Balloting' – specificerar väljarens roll och inflytande i valet
2. 'Districting' – en begränsande faktor i omvandlandet av röster till mandat
3. 'Electoral formula' – huvudfaktorn i omvandlandet av röster till mandat

André Blais konstaterade två decennier senare att det råder konsensus i litteraturen om att dessa är de centrala dimensionerna som en typologi över vals-system skall baseras på.⁸ Dessa tre element finns i alla valsystem. Den förstnämnda dimensionen ovan hänvisar till röstsedelstrukturen som föreskriver hur väljaren uttrycker sin preferens eller sina preferenser i valbåset. Rae särskiljde mellan kategorisk och ordinal röst. En kategorisk röstsedel tillåter väljaren att rösta på ett parti. En ordinal röstsedel ger väljaren möjlighet att rösta på flera partier och även rangordna dem. Blais påpekar emellertid att denna klassificering blandar två dimensioner som bör hållas isär. Den ena gäller antalet röster som väljaren har till sitt förfogande. Antalet röster kan vara en, lika många som det finns mandat i valkretsen eller flera än en men färre än antalet mandat i valkretsen. Den andra dimensionen gäller vilken typ av information som väljaren kan skriva på valsedel: nominal, ordinal eller kumulativ. Nominal röst betyder att man endast kan rösta på ett alternativ, ordinal röst innebär att man kan rangordna flera alternativ och kumulativ röst betyder att man kan ge flera röster åt samma alternativ. Därtill kommer ytterligare en dimension: huruvida man röstar på individer eller en grupp av individer, dvs. i praktiken kandidat och/eller parti.⁹

I en rätt så nyligen utgiven bok – *Personal Representation: the Neglected Dimension of Electoral Systems* – presenterar Josep Colomer en ny klassificering av röst-procedurer med avseende på utsträckningen av parti- och personlig representation.¹⁰ Bokens undertitel antyder om att denna dimension inte har getts tillräckligt med uppmärksamhet, något som också framkommer då jag senare i artikeln behandlar potentiella fördelar och nackdelar med slutna och öppna listor. Colomers klassificering baserar sig på två element: antalet röster som väljaren har till sitt

⁶ Blais 1991, 240-48; Lijphart och Grofman 1984, 5-10.

⁷ Rae 1967, 16-39.

⁸ Blais 1988, 102.

⁹ Blais 1988, 104.

¹⁰ Colomer 2011.

förfogande och möjligheten att rösta på enbart parti eller på både kandidat och parti. Detta resulterar i tre olika valsedelformer benämnda slutna, halvöppen och öppen.

Slutna röstprocedurer ger väljaren endast ett val, vilket i praktiken innebär val av parti. Här ingår val med enmansvalkretsar (bl.a. Storbritannien och Kanada), vissa blandade valsystem där väljaren har endast en röst (Mexiko och Senegal) och proportionella system med slutna listor (Spanien och Israel). I de två förstnämnda röstar väljaren visserligen på en kandidat men denna kandidat tillhör ett visst parti och det finns endast en kandidat per parti i varje valkrets. Därför betraktas röstproceduren som slutna.

Halvöppna röstprocedurer ger väljaren flera än ett val; här är fråga om val av parti och val av en eller flera kandidater. Till denna kategori hör majoritetsval i två omgångar (bl.a. Frankrike och Kiribati) som ger väljaren två valmöjligheter vid olika tidpunkter, blandade valsystem (Tyskland och Ungern) som ger väljarna två röster – en på parti och kandidat i enmansvalkretsar och en på parti i listvalet – och listval med preferensröstning (Finland och Brasilien).

Öppna röstprocedurer ger väljaren flera än två val av både parti och individuella kandidater. Här ingår valsystem där väljaren kan rangordna kandidater över partigränserna (bl.a. Australien och Irland), blandade valsystem (Litauen) som ger väljarna två röster – en på parti och kandidat i enmansvalkretsar och en på parti och kandidat i listvalet – och proportionella valsystem med öppen röstsedel där väljaren kan avge så många röster som det finns mandat i valkretsen över partigränserna (Luxemburg och Schweiz).

Som vi ser ingår proportionella listval i alla tre kategorier. I det följande granskas variationer inom proportionella system med preferensröstning. I en översikt av listval med preferensröstning presenterar Lauri Karvonen fyra dimensioner: öppen/flexibel röstsedel, kandidatval, antalet röster och valtröskel.¹¹ Den första dimensionen handlar om huruvida rösterna på kandidater helt och hållet avgör vem som blir vald eller om även andra faktorer inverkar. Öppen röstsedel innebär att personrösterna helt och hållet avgör i vilken ordning kandidaterna blir invalda från partiets lista, medan flexibel röstsedel betyder att rangordningen av kandidaterna som partiet gjort på förhand också spelar en roll. Kandidater som är placerade högt upp på listan har stor chans att bli valda oavsett antalet personröster. Den andra dimensionen – kandidatval – gör en åtskillnad mellan obligatoriskt och frivilligt kandidatval. I t.ex. Finland och Estland måste väljaren rösta på en kandidat för att röstsedeln skall godkännas, medan väljarna i t.ex. Sverige och Danmark kan välja mellan att rösta på både parti och kandidat eller endast på parti.

De flesta länder med preferensröstning följer regeln ”en man, en röst”. I vissa system, exempelvis Lettland och Schweiz, får väljarna emellertid rösta på flera kandidater om de så vill. Detta är den tredje dimensionen. Slutligen skiljer sig preferenssystem åt med avseende på huruvida personrösterna på en kandidat bör överskrida en viss tröskel för att kandidaten skall bli invald. Tröskeln kan vara definierad som en bestämd kvotandel (som kalkyleras på basis av antalet

¹¹ Karvonen 2011, 119-34.

avgivna röster och mandat i en valkrets) eller som en bestämd andel av partiets röstetal i en valkrets. Om en kandidat i svenska riksdagsval får minst 5 procent personliga röster av partiets totala röst mängd i en valkrets blir kandidaten invald oavsett var på listan han eller hon är placerad, förutsatt att partiets totala röst mängd i valkretsen berättigar till mandat.¹²

Proportionella listvalsystem i den demokratiska världen

Före granskningen av fördelar och nackdelar i system med slutna listor och i preferenssystem görs en kartläggning av förekomsten av dessa system i den demokratiska världen. Det finns en stor variation i hur preferenssystem är utformade och på basis av Karvonens kategorisering ovan kan en grovindeling göras i dels system med stark preferensröstning och dels system med svag preferensröstning. Det avgörande är huruvida rösterna på kandidater helt och hållet avgör vem som blir vald från en partilista och huruvida personrösterna på en kandidat bör överskrida en viss tröskel för att kandidaten skall bli invald. Stark preferensröstning kännetecknas av att kandidatrösterna är avgörande och att ingen rösttröskel för inval av kandidat existerar. I alla andra fall är det fråga om svag preferensröstning. Även benämningarna öppna och halvöppna listor används. Alla demokratier med proportionella listvalsystem indelade i dessa tre kategorier och i olika världsdelar presenteras i tabell 1.¹³

¹² Tröskeln för att bli invald på basis av personliga röster var 8 procent fram till det senaste riksdagsvalet 2010.

¹³ Alla länder som av organisationen Freedom House (<http://www.freedomhouse.org>) klassificeras som "Free" i den senaste mätningen bedöms här vara demokratier, även om den demokratiska stabiliteten kan ifrågasättas i några av dem. Information om röstsedelstruktur: Inter-Parliamentary Union (www.ipu.org/parline); Karvonen 2004; Karvonen 2011.

Tabell 1. Proportionella listvals-system med preferensröstning och slutna listor

	Europa	Latinamerika	Afrika	Asien
Proportionella system med stark preferensröstning (öppna partilistor)	Cypern Finland Grekland Lettland Liechtenstein Luxemburg Polen San Marino Schweiz Slovakien	Brasilien Chile Surinam		Indonesien
N=	10	3	0	1
Proportionella system med svag preferensröstning (halvöppna partilistor)	Belgien Danmark Estland Nederländerna Slovenien Sverige Tjeckien Österrike			
N=	8	0	0	0
Proportionella system med slutna partilistor	Bulgarien Island Italien Kroatien Montenegro Norge Portugal Serbien Spanien	Argentina Costa Rica Dominik. Rep. Guyana Peru Uruguay	Benin Kap Verde Namibia Sao Tomé & Pr. Sydafrika	Israel
N=	9	6	5	1
Totalt N=	27	9	5	2

Antalet demokratier med någon form av preferenssystem är en aning större (22 respektive 21) än antalet demokratier med slutna partilistor. Bland länder med preferensröstning är öppna listor betydligt vanligare (14 respektive 8) än halvöppna listor. 27 av dessa totalt 43 länder är belägna i Europa. Två tredjedelar av alla europeiska demokratier med proportionella listval har inslag av preferensröstning. Vi kan se ett visst mönster i spridningen av öppna/halvöppna och slutna listsystem i Europa: de flesta länderna med slutna listor finns i de södra delarna av kontingenten, medan endast ett fåtal länder med öppna eller halvöppna listor kan betraktas som sydeuropeiska. I Latinamerika är slutna partilistor dominerande. Alla demokratier i Afrika med proportionell valmetod har slutna partilistor. I Indonesien tillämpas preferensröstning; Israel använder däremot slutna listor.

Öppna och slutna partilistor: fördelar och nackdelar

Kategoriseringen av proportionella listvals-system med avseende på valsedelstruktur är gjord, förekomsten av dessa system i världen är kartlagd och i detta avsnitt görs en analys av faktorer som påverkas eller möjligen påverkas av hur röstsedelstrukturen är utformad. Dessa faktorer kan kategoriseras på olika sätt och några av dem är överlappande. Jag har valt att inte kategorisera utan behandlar 11 faktorer separat även om flera har en stark anknytning till varandra. Genomgången av potentiella fördelar och nackdelar avslutas med en tabell och en sammanfattande analys.

1. Väljarnas inflytande över parlamentets individuella sammansättning

I klassificeringarna ovan är väljarens valmöjligheter en central aspekt och det ter sig därför naturligt att inleda med väljarens inflytande över valresultatet med avseende på vilka partier och kandidater som blir invalda. Denna granskning är i själva verket redan gjord. Väljarens inflytande över vilka partier som når framgång är exakt lika stor i alla tre kategorier, eftersom varje röst alltid kommer ett parti till godo. Väljarens inflytande över vilka kandidater som blir invalda varierar däremot avsevärt: i slutna listsystem har väljaren inget inflytande över parlamentets individuella sammansättning, i halvöppna listval har preferensrösterna ett visst inflytande, medan rösterna på kandidater i öppna listval helt och hållet avgör vem som blir invald från en partilista.

I inledningen nämndes att skillnader mellan Finland, Sverige och Norge kommer att uppmärksammas. I Norge används slutna listor utan möjlighet till preferensröstning, medan väljaren i Finland röstar på både kandidat och parti. I Sverige tillämpas en blandform där väljaren får, om hon så vill, rösta på både kandidat och parti. Lite mindre än en tredjedel av väljarna har utnyttjat denna möjlighet i svenska riksdagsval och hela 98 procent av dessa s.k. personliga röster har gått till kandidater som varit placerad så högt på listan att de skulle ha blivit invalda även utan personliga röster.¹⁴ Detta system ger således väljarna ett visst inflytande över parlamentets individuella sammansättning men det är mycket mindre än i system med fullständigt öppna listor.

2. Valdeltagande

Vi kan anta att en stor del av medborgarna inför ett val vet huruvida man bör rösta på både parti och kandidat eller endast på parti. Frågan är då om det har någon betydelse för den potentiella väljarens beslut att rösta eller inte. Preferensröstning ger väljarna ett större inflytande över valprocessen; att rösta på individuella kandidater sätter också en personlig prägel på valet. Lauri Karvonen skriver att båda dessa element borde uppmuntra till ett aktivt valdeltagande.¹⁵ Ett argument i motsatt riktning är att slutna listor förenklar väljarens beslut; väljaren bör endast ta ställning till partierna. Ingen stannar hemma på sofflocket med motiveringen att man inte har funnit en lämplig kandidat att rösta på, vilket ibland nämns i Finland som orsak till att man inte har röstat.

¹⁴ Folke och Rickne 2012, 2-3.

¹⁵ Karvonen 2004.

I en undersökning om effekter av preferensröstning finner Karvonen ett motstridigt resultat.¹⁶ Medelvärde för länder med slutna listor (totalt antal: N=11) är 74,2 procent. I länder med svag preferensröstning (N=5) är valdeltagandet i genomsnitt 84,6 procent, vilket antyder att preferensröstning har en mobiliserande effekt på väljarkåren. Bland länder med starkt inslag av preferensröstning (N=9) är emellertid det genomsnittliga valdeltagandet endast 65,2 procent. Då kategorierna med preferensröstning sammanförs fås ett medelvärde – 72,1 procent – som är lägre än genomsnittet för länder med slutna listor. Karvonen konstaterar att det inte finns bevis för antagandet om ett positivt samband mellan preferensröstning och valdeltagande. I själva verket ger analysen ett visst stöd för det motsatta antagandet, dvs. att slutna listor, eller möjligheten att endast rösta på parti, förenklar valet för väljaren vilket gör att flera bestämmer sig för att rösta. Karvonen påpekar dock att flera länder i mellangruppen har röstplikt vilket delvis förklarar det höga genomsnittliga valdeltagandet.

På basis av kategoriseringen i tabell 1 har jag gjort en ny analys av valdeltagandet. Uppgifter om valdeltagande är hämtade från databasen som organisationen International IDEA tillhandahåller och de två senaste parlamentsvalen i varje land har inkluderats.¹⁷ Medelvärden i kategorierna är:

Öppna listor	70,3 %	(N=28)
Halvöppna listor	75,8 %	(N=16)
Slutna listor	70,7 %	(N=42)

Länder med halvöppna listor har ett högre genomsnittligt valdeltagande än de övriga kategorierna även om skillnaden inte kan betraktas som särdeles stor. Här ingår totalt 11 länder med röstplikt. Det avgörande för valdeltagandet i system med röstplikt är huruvida sanktioner mot dem som inte röstar tillämpas eller inte; länder med sanktionerad röstplikt har betydligt högre genomsnittligt valdeltagande än länder utan sanktioner. Då vi utesluter de sex länder som har sanktionerad röstplikt sjunker medelvärdet med 2-3 procentenheter i varje kategori. Analysen ger en antydning om att möjligheten att rösta på både parti och kandidat eller endast parti om man så vill leder till ett högre valdeltagande men å andra sidan är skillnaden rätt liten och valdeltagandet påverkas av många olika faktorer. Påpekas kan att Sverige har, och har sedan 1970-talet ständigt haft ett betydligt högre valdeltagande än Finland.

3. Politiskt förtroende

Ett till valdeltagandet relaterat argument är att preferensröstning, till följd av ett större inflytande hos väljarna över valresultatet, ökar tillfredställelsen med landets regering och det politiska förtroendet överlag.¹⁸ Väljarna avgör inte endast vilka partier som når framgång utan även vilka politiker som skall representera dem. Tillfredställelse med landets regering och politiskt förtroende kan undersökas med hjälp av data i European Social Survey. I undersökningen från 2008 ingår 20 av länderna i denna analys; sju med öppna, sju med halvöppna och sex

¹⁶ I analysen ingår alla parlamentsval från 1945 till 1997; perioden är kortare för länder som inte varit kontinuerligt demokratiska sedan 1945.

¹⁷ International IDEA <<http://www.idea.int/vt/index.cfm>>

¹⁸ Marsh 1985, 375.

med slutna listor. I tabell 2 presenteras genomsnittliga värden på fyra indikatorer längs skalan 0 till 10. Högre värde indikerar högre grad av tillfredsställelse och förtroende.

Tabell 2. Tillfredsställelse med regeringen och politiskt förtroende

	Tillfredsställelse med regeringen	Förtroende för politiker	Förtroende för politiska partier	Förtroende för parlamentet
Öppna listor (N=7)	4.39	3.45	3.42	4.27
Halvöppna listor (N=7)	4.53	4.11	4.14	4.83
Slutna listor (N=6)	3.53	2.82	2.90	3.82

Tillfredsställelsen med regeringen och förtroendet för politiker, partier och den lagstiftande församlingen är högre bland länder med preferensröstning än bland länder med slutna listor. Preferensröstning möjliggör en högre grad av ansvarsutkrävning av enskilda politiker: om väljarna är missnöjda med vissa lagstiftare kan de i nästa val rösta på andra kandidater. Denna möjlighet finns inte i system med slutna listor.

I urvalet ingår dock endast sex av totalt 21 länder med slutna listor, vilket kräver en viss försiktighet då denna slutsats görs. Analysen är visserligen gjord i en rätt så kontrollerad omgivning – endast europeiska länder ingår – men med tanke på att länderna med slutna listor till största delen är belägna i Sydeuropa kan en alternativ förklaring finnas i skillnaden mellan nord- och centraleuropeisk politik och sydeuropeisk politik. Överraskande nog har medborgarna i länder med svag preferensröstning en högre genomsnittlig grad av politiskt förtroende än medborgarna i länder med stark preferensröstning, fastän möjligheten att "kasta ut" vissa ledamöter är mera begränsad i de förstnämnda. Här gäller dock igen att antalet länder i jämförelsen är litet; exceptionellt höga eller låga värden i något eller några länder påverkar medelvärdet i rätt så hög grad och det politiska förtroendet är beroende av många faktorer.

4. Relationen väljare – representant

I system med öppna listor lönar det sig för en kandidat att skapa starka band till valkretsen och väljarna där samt att upprätthålla denna relation som riksdagsledamot för att förbättra möjligheterna att bli återvald. I system med slutna listor finns inte samma sporre att etablera en nära relation till väljarna, eftersom kandidatens valframgång är beroende av placeringen på partilistan. I Sveriges valsystem med möjlighet att rösta på person finns incitamentet att skapa band till väljarna i valkretsen, om än inte i samma grad som i system med öppna listor. Sett ur väljarnas synvinkel torde det upplevas som en positiv sak att ha en nära kopp-

ling till representanterna i valkretsen. Vetskapen om att ha sin "egen" representant i riksdagen kan ha en för politiken engagerande och intresseväckande funktion.

Att upprätthålla starka band till sina egna väljare kan men behöver inte nödvändigtvis innebära att riksdagsledamoten i stor utsträckning ägnar sig åt saker som gäller den egna valkretsen. Om så är fallet innebär det att ledamoten använder en hel del arbetstid till saker som inte hör till de huvudsakliga arbetsuppgifterna. Även om alla ledamöter åtminstone i viss mån, och med all rätt, tjänar sina respektive valkretsars intressen bör man minnas att lagstiftarnas huvuduppgift är att arbeta med nationella frågor. Tapio Raunio påpekar att så också är fallet; finländska riksdagsledamöter fokuserar i huvudsak på nationell politik i deras arbete.¹⁹ En stor del av ledamöterna är även representerade i kommunfullmäktige och deras lokala engagemang sker i huvudsak inom ramen för detta uppdrag.

I den senaste nationella valundersökningen, som genomfördes efter riksdagsvalet 2011, ingick följande fråga: *"vad var sist och slutligen viktigare för er då ni röstade, parti eller kandidat?"* 56 procent av de svarande uppgav att parti var viktigare, medan 44 procent svarade att valet av kandidat var viktigare än valet av parti. Raunio redogör för resultaten gällande samma fråga i två medborgarenkäter från 1983 och 1991: 52 respektive 51 procent ansåg att parti var viktigare, medan 42 respektive 43 procent uppgav att valet av kandidat var viktigare.²⁰ Detta visar att personval upplevs som viktigt för en stor del av medborgarna.

I den nationella valundersökningen 2011 ingick även ett påstående som mäter behovet av rent partival utan obligatoriet att välja kandidat: *"om väljaren så önskar borde det i riksdagsval vara möjligt att rösta på endast parti utan att behöva välja kandidat"*. Endast 12,9 procent av de svarande var helt av samma åsikt, medan 21,3 procent var något av samma åsikt. En klar majoritet av de svarande ser inget eller föga behov av denna möjlighet: 34,8 procent var helt av annan åsikt, medan 26,9 procent var något av annan åsikt. Fyra procent svarade "vet ej". Den starka kopplingen mellan väljare och representant som öppna listor erbjuder upplevs således vara viktig för en stor del av medborgarna.

5. Kandidatnominering

I avsnittet om Finlands valsysteem framgick att kandidatnomineringen sker genom medlemsomröstning i varje valkrets där partierna ställer upp kandidater och att partimedlemmar har rätt att delta i omröstningen. Lagen innehåller emellertid några förbehåll som ger distriktsorganisationerna inflytande över kandidatnomineringen. Den nationella partiledningen har dock ingen möjlighet att påverka kandidatnomineringen i valkretsarna. Nomineringsprocessen bör alltså betraktas som decentraliserad. Det förefaller logiskt att i system med öppna listor tillämpa en decentraliserad nomineringsprocedur och att i system med slutna listor ha en centraliserad kandidatnominering. Då de personliga rösterna har betydelse för vilka av partiets kandidater som blir invalda behövs lokal kännedom om vilka personer som kan nå valframgång. Då kandidaternas placering på partilistan är avgörande har partiledningen antagligen ett större intresse att påverka kandidatnomineringen, i synnerhet kandidatlistans slutgiltiga utformning.

¹⁹ Raunio 2005, 485.

²⁰ Raunio 2005, 484.

På basis av data från en undersökning om kandidatnominering kan en jämförelse av graden av centralisering mellan slutna listsystem och preferensröstning göras.²¹ Partier (N=46) i länder med preferensröstning har en lägre genomsnittlig grad av centralisering än partier (N=12) i länder med slutna listor men skillnaden är inte stor. Man kan således konstatera att incitament för en decentraliserad nomineringsprocess finns i högre grad i system med öppna listor men empiriska bevis för att så är fallet saknas. Partierna i Finland, Sverige och Norge har decentraliserade kandidatnomineringsprocesser.

6. Kampanjföring och valfinansiering

Politisk finansiering berör såväl de centrala myndigheterna som partiorganisationerna och de individuella kandidaterna. Myndigheterna vill förhindra förfaranden som är olagliga eller oförenliga med demokratisk praxis. Partierna försöker maximera väljarstödet för sina kandidater men aktar sig för finansieringsformer som kan skada deras rykte. För de individuella kandidaterna gäller samma sak samtidigt som de inte vill att partiorganisationen begränsar deras spelrum i alltför hög grad. Här föreligger dock en tydlig skillnad mellan system med öppna och system med slutna listor: öppna listor innebär individuella valkampanjer vid sidan om partiernas valkampanjer, då kandidaterna även tävlar mot varandra inom samma parti.

Det finns en hel del litteratur om kampanjfinansiering i demokratier men exakta uppgifter om hur mycket pengar som spenderas av partier och kandidater är svåra att få. Förmodligen används mera resurser i system med personval; åtminstone kan man anta att penningflödet är mera diversifierat då inte bara partierna för valkampanj utan även många kandidater för egna valkampanjer. Det väsentliga är dock inte hur mycket pengar som spenderas utan omfattningen av regelverket kring valfinansiering. Exempel på reglerande mekanismer är gränser för hur mycket partierna och kandidaterna får spendera totalt sett, hur stora de individuella bidragen får vara och eventuella förbud mot donationer från vissa aktörer.

Karvonen påpekar att länder med slutna listor, exempelvis Norge, i huvudsak har regleringar för användandet och rapportandet av allmän partifinansiering men mera sällan lagstiftning som berör finansiering av valkampanjer.²² Detta är däremot allmänt förekommande i länder med öppna listor. Finland var länge ett undantag till denna regel. År 2000 stiftades emellertid en lag om valfinansiering; lagen fokuserade helt och hållet på individuella kandidaters användande av kampanjmedel. En omfattande valfinansieringsskandal som uppdagades 2008 gav upphov till en ny lag om kandidaters valfinansiering. Syftet med lagen, som trädde i kraft 1 maj 2009, är *"att öka öppenheten kring valfinansieringen och informationen om kandidaternas eventuella bindningar och att begränsa en ökning av kostnaderna för kandidaternas valkampanjer"*.²³

Omfattningen av reglering av valfinansiering kan i stor utsträckning ses i proportion till omfattningen av problem som staten upplever att obegränsad valfinansiering kan ge upphov till. Det förefaller uppenbart att regleringsbehovet är

²¹ Lundell 2004.

²² Karvonen 2004, 212-14.

²³ Finlex < <http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2009/20090273>>

större i system med öppna listor. Oavsett vilken den faktiska omfattningen av reglering är kan konstateras att öppna listor försvårar den centrala kontrolleringen av kampanjfinansiering. Öppna listor innebär individuell kampanjföring, ökar risken för missbruk och kräver mer omfattande regelverk.

7. Kvinno- och minoritetsrepresentation

I en studie om valsystemets effekter på kvinno- och minoritetsrepresentation framhåller Matthew Shugart att röstsedelns utformning i proportionella vals-system har stor betydelse för kvinnors och minoriteters valframgång.²⁴ I system med slutna listor kan partiledningen i stor utsträckning påverka dessa gruppers framgång, eftersom placeringen på partilistan är avgörande för inval. I system med öppna listor är deras framgång däremot i väljarnas händer förutsatt att partilistan består av ett skäligt antal kvinnor och minoritetsföreträdare. Det torde vara till partiets fördel att se till att partilistan är representativ med avseende på könsfördelning och förekomsten av etniska och andra minoriteter. Det samma gäller nog även i system med slutna listor; skillnaden är att partiet på förhand kan påverka utfallet genom att placera minoritetskandidater långt ner på listan och genom att placera flera manliga än kvinnliga kandidater högre upp på listan. Shugart finner dock inga klara empiriska bevis i sin studie för att öppna listor leder till en högre grad av representativitet. Bland demokratier med en låg grad av kvinnorepresentation i nationella församlingar finns visserligen flera länder med slutna listor än länder med öppna listor men å andra sidan befinner sig Sverige (som vid tiden för undersökningen inte hade inslag av preferensröstning) och Norge på andra respektive tredje plats efter Finland.

Organisationen Inter-Parliamentary Union tillhandahåller uppgifter om andelen kvinnor i alla nationella parlament i världen. Jag har observerat andelen kvinnor som blivit invalda i de två senaste parlamentsvalen i varje land och den genomsnittliga andelen kvinnorepresentation i de två kategorierna är följande:

Öppna listor	19,8 %	(N=28)
Halvöppna listor	31,5 %	(N=16)
Slutna listor	25,8 %	(N=42)

Andelen kvinnor är störst i system med halvöppna listor och lägst i system där personrösterna helt och hållet avgör vem som blir invald. Möjligheten att rösta på både parti och kandidat bidrar således till en mer jämlik representation av kvinnor och män. I system med halvöppna eller slutna listor finns möjligheten för partierna att åstadkomma en rättvis könsfördelning genom att fördela toppplaceringarna på partilistorna ungefär jämnt mellan kvinnor och män. I t.ex. Sverige har flera partier ibland fastställt listorna enligt principen varannan kvinna varannan man. Denna möjlighet att åstadkomma jämn fördelning mellan kvinnor och män finns inte i system med öppna listor. I de flesta länder som här har undersökts är den parlamentariska könsfördelningen mycket ojämlig. Bland världens 43 demokratier med proportionella listvals-system har endast 11 (av vilka fem med slutna listor) för närvarande en kvinnoandel i parlamentet som överstiger 35 procent. Påpekas kan att bland länder med pluralitets- och majoritetsval-

²⁴ Shugart 1994, 31.

system är andelen kvinnor ännu lägre. Finland, Sverige och Norge hör till de länder i världen som har den största andelen kvinnor i parlamentet.

8. Partidisciplin

Ett av de främsta argumenten mot öppna listor är att preferensröstning försvagar partidisciplinen.²⁵ Kandidater från samma parti tävlar inte bara mot kandidater från andra partier utan också mot varandra, vilket kan ha en negativ inverkan på partisammanhållningen och förorsaka konflikter inom partiet. Preferensröstning leder till minskad partiloyalitet på bekostnad av väljarloyalitet, då kandidaternas framgång sist och slutligen avgörs av väljarna. Riksdagsledamöter som satsar på omval kan öka sina chanser genom att upprätta starka band till den egna valkretsen och detta sker ibland på bekostnad av partiets sammanhållning. Preferensröstning medför så att säga ytterligare en legitimitetsgrund som nödvändigtvis inte står i överensstämmelse med partiets linje.

Partidisciplinen påverkas också av att kandidaterna i system med öppna listor ofta har egna valkampanjer och kampanjorganisationer.²⁶ Under valkampanjens gång skapar kandidaterna kontakter och utvecklar lojaliteter som avviker från lojaliteten mot partiet och även från andra kandidaters nätverk. I system med starkt inslag av preferensröstning har således kandidaterna både motiv och medel att ibland gå emot den officiella partilinjens. Häri ligger kärnan till en förmodad lägre grad av partidisciplin i system med öppna listor.

Jan Sundberg har konstaterat att de finländska partierna är rätt centraliserade mellan riksdagsval men den decentraliserade kandidatnomineringen begränsar i praktiken partiledningens disciplinära makt gentemot enskilda riksdagsledamöter.²⁷ Följaktligen finns det ibland ledamöter i riksdagsgrupperna som hos partiledningen upplevs som obekväma eller rentav problematiska.

Richard Katz har undersökt effekten av preferensröstning på olika aspekter av partisammanhållning i 14 länder och då partisammanhållning definierades som "koncentration av ledarskap" fick antagandet om ett negativt samband ett visst stöd men i övrigt kunde inga tydliga skillnader i partisammanhållning mellan preferens- och icke-preferensröstning urskiljas.²⁸ Karvonen analyserade effekten av preferensröstning på partidisciplin genom att observera röstningsförfarandet i riksdagen i samband med lagförslag i Finland, Norge och Schweiz. Logiken är att ju större andel röster som avviker från partiets linje, desto lägre är graden av partidisciplin. Karvonen fann att Schweiz hade den lägsta graden av partidisciplin, medan Norge hade en högre grad av enhetligt röstningsförfarande än Finland. Flera faktorer påverkar emellertid röstningsförfarandet och Karvonen drog den försiktiga slutsatsen att preferensröstning antagligen medför en något svagare sammanhållning inom parlamentariska partier.²⁹

De empiriska bevisen för att preferensröstning försvagar partidisciplinen är således rätt svaga men de praktiska omständigheterna vad gäller väljarloyalitet och kampanjföring indikerar att en större grad av splittring inom partier råder i sy-

²⁵ Blais 1991, 250.

²⁶ Katz 1980, 34.

²⁷ Sundberg 1996.

²⁸ Katz 1980.

²⁹ Karvonen 2004.

stem med preferensröstning; mera så i system med öppna än i system med halvöppna listor. Raunio hänvisar till en undersökning från 1995 där endast 9 procent av de finländska ledamöterna uppgav att främjandet av partiets policy är det viktigaste i deras arbete.³⁰ Högst troligen är andelen betydligt större i länder med slutna listor.

9. Partisystemfragmentering

Katz har påpekat att en övergång från preferensröstning till slutna listor inte nödvändigtvis gör partierna mer sammanhållande. Det kan snarare förhålla sig så att preferensröstning ibland räddar partierna från total splittring genom att låta kandidater, ledamöter och olika falanger inom partierna konkurrera med varandra.³¹ Så fort en aspirerande kandidat kommit över nomineringströskeln kan hon använda sin personliga förmåga, attraktionskraft och sina resurser för att säkra inval. Framgångsrika kandidater kan inom rimliga gränser fortsätta på samma linje under mandatperioden. I system med slutna listor, å andra sidan, lever aspirerande kandidater i betydligt högre utsträckning på partiorganisationens nåder, eftersom framgången är beroende av placeringen på partilistan. Även som ledamot finns starka incitament att följa partiets linje med tanke på en eventuell framtida kandidatur och omval. Detta innebär att behovet av en definitiv brytning med partiet är mindre i system med öppna listor, medan ett avhopp och eventuellt grundande av ett nytt parti kan vara utgången i system med slutna listor, om det finns en avvikande falang inom partiet med betydligt eller åtminstone förmodat stöd bland väljarna.³² En svagare partidisciplin kan således ha en, något överraskande, sammanbindande effekt.

Frågan är huruvida detta har en inverkan på partisystemets fragmenteringsgrad. Med en hög grad av fragmentering menas att partisystemet och parlamentet består av ett stort antal partier. Förekomsten av många relativt små partier kan försvåra regeringsbildningen och skapandet av stabila regeringskoalitioner. I en jämförelse av graden av partisystemfragmentering finner Karvonen, tvärt emot antagandet, att länder med öppna listor har en högre genomsnittlig grad av fragmentering än länder med slutna listor. På basis av uppgifter i databasen "A Comparative Data Set on Political Institutions"³³ gjorde jag en ny analys som inkluderar alla demokratiska länder med öppna, halvöppna och slutna listor. Den genomsnittliga fragmenteringsgraden i de två kategorierna – beräknad med Markku Laaksos och Rein Taageperas³⁴ formel för det effektiva antalet partier – är följande:

Öppna listor	4,44	(N=48)
Halvöppna listor	5,08	(N=16)
Slutna listor	3,25	(N=42)

Också denna analys ger vid handen att partisystemets fragmenteringsgrad är högre i system med preferensröstning. Skillnaden är ganska markant och enligt

³⁰ Raunio 2005, 485.

³¹ Katz 1986, 102.

³² Karvonen 2004, 210, 214.

³³ Lundell och Karvonen 2003.

³⁴ Laakso och Taagepera 1979.

antagandet om kopplingen mellan fragmenterat partisystem och bildandet av stabila regeringskoalitioner borde detta vara ett större problem i system med öppna och halvöppna listor. Frågan huruvida denna skillnad är så stor att den också leder till skillnader i regeringsbildning kan dock inte besvaras här. En rimlig förklaring till varför preferensröstning borde leda till ett större antal partier i parlamentet saknas också och högst troligen finns här andra avgörande faktorer med i bilden.

10. Parlamentarisk omsättning

Parlamentarisk omsättning syftar på andelen riksdagsledamöter som byts ut efter ett val. Ett huvudargument för dem som förespråkar preferensröstning är att framgången för såväl partier som kandidater skall avgöras av väljarna. Om väljaren ogillar ett parti skall hon ha möjligheten att rösta på ett annat parti; om väljaren ogillar en kandidat bör hon kunna rösta på en annan kandidat från samma parti.³⁵ Möjligheten för väljarna att belöna och bestraffa individuella lagstiftare borde därför leda till att flera väljs in i och flera faller ut ur parlamentet jämfört med system där väljarna enbart röstar på parti.³⁶ Detta har med ansvarsutkrävning att göra; om man är missnöjd med den som är ansvarig för den förda politiken skall möjligheten att välja ett annat alternativ finnas. Karvonen redogör för resultat från en studie om parlamentarisk omsättning utförd av Richard Matland och Donley Studlar. Tvärtemot antagandet har länder med slutna listor (N=6) en högre grad av parlamentarisk omsättning än länder med öppna listor (N=9) men skillnaden är inte övergripande stor.³⁷ Resultatet tyder på att andra faktorer såsom geografi och kultur erbjuder en bättre förklaring; de sydeuropeiska länderna Portugal, Spanien och Grekland har en betydligt högre grad av parlamentarisk omsättning än de övriga länderna.

11. Volatilitet och partiloyalitet

Michael Marsh påstår att då väljaren lär sig att resonera i termer av både kandidat och parti försvagas partiloyaliteten. Attraktiva kandidater från andra partier kan framstå som bättre alternativ än kandidater från partiet som väljaren röstade på i det senaste valet. Konsekvensen är att flera väljare tenderar att byta parti jämfört med system där väljarna endast röstar på parti; följden blir m.a.o. en högre grad av volatilitet.³⁸ Karvonen redogör för den genomsnittliga graden av volatilitet (hög - låg) i 21 OECD länder med parlamentarisk styrelseform för perioden 1950-1997.³⁹ 13 av dessa länder ingår i denna undersökning: åtta med preferensröstning och fem med slutna listor. Av de förstnämnda har fem länder hög grad och tre länder låg grad av volatilitet. Bland länder med slutna listor har tre hög grad och två låg grad av volatilitet och således finner vi inget mönster på denna punkt. Anmärkningsvärt är att Norge, som har slutna listor, uppvisar den högsta genomsnittliga graden av volatilitet. Nämnvärt är också att Sverige, som under denna period hade slutna listor, och Finland ligger mycket nära varandra i detta avseende.

³⁵ Blais 1991, 250.

³⁶ Katz 1980, 34.

³⁷ Karvonen 2004, 215-16; Matland och Studlar 2004.

³⁸ Marsh 1985, 376.

³⁹ Karvonen 2004, 221-22.

Eftersom antagandet om en högre grad av volatilitet i länder med öppna listor härleds från tesen att partiloyaliteten är svagare i dessa system kan även en jämförelse av människors partiloyalitet i respektive grupp av länder göras. I European Social Survey 2008 ställdes frågan huruvida man står närmare något visst parti än alla andra partier. Då den procentuella andelen som svarade jakande beaktas erhålls följande resultat:

Öppna listor	47,6 %	(N=7)
Halvöppna listor	53,5 %	(N=7)
Slutna listor	49,6 %	(N=6)

Högsta graden av partiloyalitet råder bland halvöppna listsystem och den lägsta finns bland öppna listsystem. Skillnaden är dock endast sex procentenheter och kan betraktas som slumpmässig med tanke på att antalet fall är litet. Ungefär hälften av medborgarna identifierar sig med något visst parti i samtliga kategorier; de nordiska länderna följer samma mönster.

Sammanfattande analys

Tabell 3. Effekter av öppna och slutna partilistor i proportionella vals-system

Effekter	Öppna listor	Halvöppna listor	Slutna listor
Väljarens inflytande	Stort	Medelstort	Litet
Valdeltagande	70,3 %	75,8 %	70,7 %
Politiskt förtroende	"Medelhögt"	"Högt"	Lågt
Relationen väljare-representant	Stark	Svagare	Svag
Kandidatnominering	Decentraliserad	Decentraliserad	Decentraliserad
Kampanjföring/valfinansiering	Mycket reglering	Mindre reglering	Lite reglering
Kvinnorepresentation	19,8 %	31,5 %	25,8 %
Partidisciplin	Svag	Starkare	Stark
Partisystemfragmentering	Hög	Hög	Medelnivå
Parlamentarisk omsättning	Medelnivå	Medelnivå	Medelnivå
Volatilitet och partiloyalitet	Medelnivå	Medelnivå	Medelnivå

I tabell 3 återges de resultat som genomgången i avsnittet ovan lett fram till. 11 potentiella effekter av valsedelstruktur har behandlats. Flera förväntade skillnader har observerats, några resultat går i motsatt riktning än förväntat och en del jämförelser mellan preferensröstning och slutna listor uppvisar inga skillnader. Jag börjar sammanfattningen med faktorer där de förväntade skillnaderna existerar: väljarens inflytande, politiskt förtroende, relationen väljare–representant, kampanjföring/valfinansiering och partidisciplin.

Ett mycket tungt vägande argument som talar för öppna listor gäller väljarens inflytande över vilka kandidater som blir riksdagsledamöter. I en demokrati väljer folket sina representanter och om partierna på förhand har bestämt i vilken ordning kandidaterna väljs in i parlamentet begränsar detta i praktiken medborgarnas inflytande. I blandformer, som i Sverige, har väljaren möjlighet att rösta på person men den ursprungliga ordningen på partilistan spelar ändå en stor roll då mandatet fördelas. Endast i system där man skall rösta på både kandidat och parti, och där kandidatordningen på listan är utan betydelse, garanteras väljarna fullständig kontroll över vilka politiker som kommer att representera dem under nästa mandatperiod, sedan då kandidatnomineringen är utförd. Här kan göras invändningen att kandidatnomineringsprocessen i många länder med slutna eller halvöppna listor är decentraliserad, bl.a. i Norge och Sverige, vilket ger medborgarna inflytande över kandidatlistan. Men andelen medborgare som deltar i kandidatnomineringen är sist och slutligen liten i jämförelse med andelen som röstar.

Politiskt förtroende är en annan faktor där skillnader mellan öppna, halvöppna och slutna listor existerar. Resultatet i tabell 3 beträffande öppna och halvöppna listor är inom citationstecken, eftersom det politiska förtroendet inte egentligen är högt i något land. Avsikten är att illustrera att det finns skillnader mellan de tre kategorierna. Förtroendet är i genomsnitt högre i system där väljaren röstar på såväl kandidat som parti, vilket innebär att man kan avstå från att rösta på en kandidat som man inte har förtroende för och istället stöda en annan kandidat från samma parti. Möjligheten att rösta på en annan kandidat finns också i blandformer men denna protestyttring blir ganska urvattnad då den ursprungliga ordningen på kandidatlistan ändå har stor betydelse. Därför är det överraskande att halvöppna listor har den högsta genomsnittliga graden av politiskt förtroende. Här bör dock påpekas att det finns många andra faktorer än valsedelns utformning som påverkar förtroendet för politiker, partier, parlament och regering.

Relationen mellan väljare och representanter är starkare i system med öppna listor och i system med möjlighet till preferensröstning än i system med slutna listor. Det lönar sig nämligen för kandidaterna att profilera sig och föra personliga valkampanjer samt även att upprätthålla dessa band under mandatperioden med tanke på eventuellt omval. Denna relation kan dock antas vara starkare i system med fullständigt öppna listor i jämförelse med dem där också partiets rangordning av kandidaterna har betydelse, eftersom de personliga rösterna är totalt avgörande för inval.

I system med personval driver många kandidater individuella valkampanjer och är i behov av egen valfinansiering. Även om politiska partier i system med slutna listor nog också kan göra sig skyldiga till missbruk av valfinansiering, ökar risken

för missbruk då kandidaterna tävlar sinsemellan inom partierna. Detta ökar i sin tur behovet att reglera finansieringen av valkampanjer samt behovet av transparens i form av t.ex. redovisningskrav. System med slutna listor är därmed fördelaktigare i detta avseende. Behovet av ett omfattande regelverk för valfinansiering är antagligen också mindre i blandformer än i system med fullständigt öppna listor.

Partidisciplin är den femte faktorn där förväntade skillnader med rätt stor säkerhet existerar. System med slutna listor präglas av en starkare partisammanhållning. De empiriska bevisen för detta är visserligen inte särdeles starka men de praktiska omständigheterna beträffande kampanjföring och lojalitet mot partiet och väljarna tyder på att partidisciplinen är svagare i system med öppna listor. Kandidater och valda representanter i länder med öppna listor har både motiv och medel att ibland gå emot den officiella partilinjen. Å andra sidan behöver en svagare partisammanhållning till följd av val med preferensröstning inte nödvändigtvis vara något negativt. En svagare partidisciplin kan tvärtom ha en sammanhållande effekt, eftersom avvikande beteende förmodligen tolereras i högre grad.

Utöver dessa fem faktorer granskades ett antal faktorer där resultatet gick i motsatt riktning än förväntat. System med preferensröstning har i genomsnitt en högre grad av partisystemfragmentering men en logisk förklaring till att detta vore en följd av valsedelstrukturen saknas.

Ju öppnare partilistorna är, desto högre borde valdeltagandet vara, eftersom öppnare listor ger väljaren ett större inflytande över valresultatet med avseende på parlamentets individuella sammansättning. Slutna listor har dock ett lika högt genomsnittligt valdeltagande som öppna listor och genomsnittet för blandformer ligger fem procentenheter högre. En potentiell förklaring till att valdeltagandet är högst i system med halvöppna listor är att väljaren ges möjlighet att rösta på såväl kandidat som parti men också endast på parti om väljaren inte har någon kandidatpreferens. Å andra sidan är skillnaden rätt liten och en troligare förklaring är att andra omständigheter har en större betydelse för valdeltagandet.

Kvinnorepresentationen är störst i system med halvöppna listor och lägst i öppna listor, vilket tyder på att möjligheten för partier i blandformer att på förhand säkerställa en viss könsbalans också utnyttjas till en viss grad. Kulturella aspekter spelar också en roll; bl.a. ingår flera sydamerikanska länder med liten kvinnorepresentation i kategorin öppna listor men inte i kategorin halvöppna listor. De nordiska länderna hör till de länder i världen som har den högsta andelen kvinnor i parlamentet.

Antagandet om att kandidatnomineringsprocessen vore mera decentraliserad i system med preferensröstning fick inte stöd. Möjligtvis finns det i flera länder med slutna listor ett behov av decentraliserad kandidatnominering för att kompensera för det att väljarna inte kan rösta på individuella kandidater i själva valet. Inga verkliga skillnader upptäcktes heller med avseende på parlamentarisk omsättning, volatilitet och partiloyalitet.

Av de fem faktorer där skillnader har observerats – väljarens inflytande, politiskt förtroende, relationen väljare–representant, kampanjföring/valfinansiering och

partidisciplin – utgör de tre första en fördel i system med preferensröstning och de två övriga en fördel i system med slutna listor. Blandformer som ger möjlighet till preferensröstning intar mer eller mindre en mellanposition, med undantag för politiskt förtroende. Förutom dessa faktorer är också valdeltagande, kandidatnominering och jämlik könsfördelning viktiga företeelser och värdemätare i en demokrati men här finns det också många andra omständigheter som inverkar. Det samma gäller även för politiskt förtroende och i viss mån partidisciplin. Slutsatsen är att öppna listor är att föredra framför slutna listor. Bland mellanvarianterna där kandidaterna är rangordnade på partilistorna men personliga röster får avges rekommenderas system som ger de personliga rösterna en stor betydelse. Sänkandet av tröskeln från 8 till 5 procent i Sverige inför nästa riksdagsval är ett steg i rätt riktning.⁴⁰

Reform av valsedelstruktur i Finland?

Avslutningsvis spekuleras i huruvida en reform av valsystemet med avseende på röstsedelstrukturen vore befogad i Finland. Proportionellt valsystem används i Europaparlamentsval, kommunalval och riksdagsval. I samtliga röstar väljarna på både parti och kandidat. Att i Europaparlamentsvalet, där endast 13 EU-parlamentariker väljs, övergå till slutna listor utan möjlighet att rösta på person är mycket långsökt, rentav otänkbart. Europaparlamentsvalet lider av ett svalt intresse bland medborgarna och en övergång till att rösta på endast parti eller ett system där partiernas rangordning av kandidaterna har betydelse skulle förmodligen sänka valdeltagandet ytterligare.

I det senaste kommunalvalet 2012 valdes mer än 8000 kandidater till sammanlagt 336 kommunfullmäktige i landet. Det finns flera orsaker till att också i kommunalval behålla systemet med öppna listor. Kommunalvalet är det val som ligger närmast den enskilda medborgaren; på kommunnivå produceras bastjänster för invånarna såsom utbildning, social- och hälsovård samt den tekniska infrastrukturens underhåll. Att försvaga banden mellan enskilda fullmäktigeledamöter och kommuninvånarna vore kontraproduktivt och antagligen skulle valdeltagandet sjunka. I de senaste kommunalvalen har valdeltagandet legat kring 60 procent. I kommunalval är det även mycket sannolikt att väljarna personligen känner flera av kandidaterna och det upplevs som viktigt för många att ha sin "egen" representant i fullmäktige som man kan kontakta i lokala ärenden. Möjligheten att rösta på kandidater bör därmed finnas. Inte heller ett system där kandidatordningen på partilistorna inverkar på resultatet kan rekommenderas.

Diskussionen om öppna och slutna listor gäller oftast val till den nationella lagstiftande församlingen. Vore Finland förtjänt av att övergå till ett system med slutna listor såsom i Norge eller ett system med möjlighet till preferensröstning såsom i Sverige? I senaste riksdagsval valdes 200 ledamöter i 15 valkretsar; i nästa riksdagsval är antalet valkretsar 13. Att byta system från fullständigt öppna listor till ett system där invalet av enskilda ledamöter helt och hållet avgörs av kandidatordningen som partierna på förhand sammanställt vore absurt. Dyliga reformer går vanligtvis i motsatt riktning; från mindre till mera inflytande hos väljarna. Att radikalt minska väljarnas inflytande över vem som blir vald skulle vara ett slag mot demokratin och antagligen ha en negativ effekt på valdeltagan-

⁴⁰ Se s.7 för förklaring.

det samt intresset för riksdagsval. Detta har också med tradition att göra. Finlän-darna är vana vid att i riksdagsval rösta på enskilda kandidater, medan en sådan tradition inte finns t.ex. i Norge och Island. I ett europeiskt perspektiv utgör nämnda länder i själva verket undantag; slutna listor förekommer främst i sydeu-ropeiska länder och utanför Europa, medan preferensröstning dominerar i mel-lersta och norra Europa.

I det valsysteem som används i Sverige finns möjligheten att rösta på person och om ett likadant system infördes i Finland skulle antagligen en stor del av väljarna utnyttja denna möjlighet. Men systemet innebär ändå en begränsning av välja-rens inflytande, eftersom den på förhand fastställda kandidatordningen har be-tydelse då mandatet fördelas. Ett möjligt scenario, om ett sådant system införs i Finland, är att banden mellan representanter och väljare försvagas något, partidi-sciplinerna förstärks och det politiska förtroendet bland medborgarna sjunker. Förtroendet för partierna är redan alarmerande lågt och det är inte lönt att på väljarnas bekostnad öka partiernas inflytande över vilka ledamöter som sitter i riksdagen. I granskningen av fördelar och nackdelar framgick att närmare hälften av medborgarna i Finland betraktar valet av kandidat som viktigare än valet av parti. Detta element i Finlands valsysteem får inte försvagas.

Det återstår emellertid ett alternativ som bevarar väljarnas inflytande över vilka kandidater som blir invalda i riksdagen. Den nationella valundersökningen visar att ungefär en tredjedel av medborgarna åtminstone i någon mån är av åsikten att det i riksdagsval borde vara möjligt att rösta på endast parti. Detta kan förefalla vara en överraskande liten del, då två tredjedelar inte ser alternativet att rösta på parti utan att samtidigt välja kandidat som nödvändigt. Å andra sidan är det fråga om en betydande minoritet och denna önskan kunde mycket väl beak-tas genom att på partilistorna införa ett nummer för partiröst utan val av kandi-dat. En partiröst adderas till partiets totala röstmängd och gynnar partiets kandi-dater i lika hög grad då deras jämförelsetal beräknas. En sådan reform är i själva verket ganska liten men nyttan kan vara avsevärd. Möjligheten att endast rösta på parti ökar väljarens valmöjligheter och kan mycket väl ha en för valdeltagan-det stimulerande effekt.

Litteratur

Blais, André (1988) The Classification of Electoral Systems. *European Journal of Political Research* 16, 99-110.

Blais, André (1991) The Debate over Electoral Systems. *International Political Science Review* 12(3), 239-60.

Colomer, Josep M. (red.) (2011) *Personal Representation: The Neglected Dimension of Electoral Systems*. Colchester: ECPR Press

Finlex <www.finlex.fi/>

Folke, Olle och Johanna Rickne (2012) Personröster och politiska karriärer. SNS Analys nr 4, september 2012.

Freedom House <<http://www.freedomhouse.org>>

Helander, Voitto (1997) Finland. In Pippa Norris (ed.), *Passages to Power*. Cambridge: Cambridge University Press.

International IDEA <<http://www.idea.int/vt/index.cfm>>

Inter-Parliamentary Union <www.ipu.org/parline>

- Karvonen, Lauri (2004) Preferential Voting: Incidence and Effects. *International Political Science Review* 25(2), 203-26.
- Karvonen, Lauri (2011) Preferential Vote in Party List. I Josep M. Colomer (red.), *Personal Representation: The Neglected Dimension of Electoral Systems*. Colchester: ECPR Press.
- Katz, Richard, S. (1980) *A Theory of Parties and Electoral Systems*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Katz, Richard, S. (1986) Intraparty Preference Voting. I Bernard Grofman och Arend Lijphart (red.), *Electoral Laws and Their Political Consequences*. New York: Agathon Press, 85-103.
- Laakso, Markku och Rein Taagepera (1979) The 'Effective' Number of Parties: A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies* 12, 3-27.
- Lijphart, Arend och Bernard Grofman (1984) Choosing an Electoral System. I Arend Lijphart och Bernard Grofman (red.), *Choosing an Electoral System: Issues and Alternatives*. New York: Praeger, 1-30.
- Lundell, Krister (2004) Determinants of Candidate Selection: The Degree of Centralization in Comparative Perspective. *Party Politics* 10(1), 25-47.
- Lundell, Krister och Lauri Karvonen (2003). *A Comparative Data Set on Political Institutions*. Åbo Akademi University.
- Marsh, Michael (1985) The Voters Decide?: Preferential Voting in European List Systems. *European Journal of Political Research* 13, 365-78.
- Matland, Richard E. och Donley T. Studlar (2004) The Determinants of Legislative Turnover: A Cross National Study. *British Journal of Political Science* 34(1), 87-108.
- Oikeusministeriö
<<http://oikeusministerio.fi/fi/index/valmisteilla/lakihankkeet/valtiosaanto/perustuslain25ntarkistaminen.html>>
- Rae, Douglas W. (1967) *The Political Consequences of Electoral Laws*. New Haven: Yale University press.
- Raunio, Tapio (2005) Finland: One Hundred Years of Quitude. I Michael Gallagher och Paul Mitchell (red.), *The Politics of Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press.
- Shugart, Matthew, S. (1994) Minorities Represented and Unrepresented. I Wilma Rule och Joseph F. Zimmermann (red.) *Electoral Systems in Comparative Perspective: Their Impact on Women and Minorities*. Westport: Greenwood Press, 31-41.
- Sundberg, Jan (1996) *Partier och partisystem i Finland*. Esbo: Schildts.
- Sundberg, Jan (2002) The Electoral System of Finland: Old, and Working Well. I Bernard Grofman och Arend Lijphart (red.), *The Evolution of Electoral and Party Systems in the Nordic Countries*. New York: Agathon Press, 67-99.

Författare

PD, docent Krister Lundell är seniorforskare i statskunskap vid Åbo Akademi. Han har bl.a. skrivit boken *The Origin of Electoral Systems in the Post-war Era*, utgiven av Routledge förlag, och publicerat flera artiklar i internationella vetenskapliga tidskrifter.

Kalevi Sorsa -säätiö on sosialidemokraattinen ajatushautomo, jonka tarkoitus on ylläpitää yhteiskunnallista, tasa-arvoa ja demokratiaa edistävää keskustelua.

www.sorsafoundation.fi